

PATRISTICA PATRISTICS

Solie în favoarea creștinilor a lui Atenagora Atenianul

Drd. Călin Popescu *

Notă asupra traducerii

La realizarea acestei versiuni a primelor 11 capitole (din 37) ale *Soliei* am folosit, pe lângă textul colecției Migne (P.G., vol. VI, col. 889-913), ediția critică a lui Bernard Pouderon (Cerf, Paris, 1992, *Sources Chrétiennes* N° 379, utilizând un colaj de patru manuscrise integrale, din sec. X-XIV, și trei recenzii parțiale, din sec. XIII-XVI), cu traducerea franceză aferentă, altă tălmăcire mai veche în aceeași limbă de Gustave Bardy (1943, *Sources Chrétiennes*, N° 3) și versiunea engleză a lui B.P. Pratten. Din edițiile franceze am preluat, de altfel, și o bună parte din informația auxiliară redată în notele de subsol. În românește au mai apărut până acum capitolele 1-4, 17 și 31-37, în colecția Părinți și Scriitori Bisericești (N° 2), în traducerea Pr. Prof. T. Bodogae (1980), apropiată de linia versiunii Bardy și uneori cu libertate destul de mare față de litera textului grecesc. Am reținut de acolo doar termenul din titlu, de „solie”, foarte bine ales pentru presbeiva, *representare diplomatică*.

Opera în sine a fost una puțin cunoscută în epocă, nefiind menționată de principalii istorici bisericești până la Metodiu de Olimp († 312). Autorul pare, totuși, familiar Sfântului Vasile cel Mare, care îl citează (*Despre Duhul Sfânt*, Cap. XXIX, 73 – P.G., vol. 32, col. 205-206), numindu-l Atenogene – probabil, din cauza unei confuzii cu un martir ulterior, conform martirologiului Cardinalului C. Baronius (18 ianuarie) și a lui Le Nain de Tillemont (*Mémoires*, Paris, 1684, vol. II,

* Călin Popescu, doctorand al Școlii doctorale a Facultății de Litere din cadrul Universității Pitești și al Școlii doctorale a Facultății de Teologie din cadrul Universității Ovidius din Constanța. E-mail: calinpopescu_cz@yahoo.com. Traducere realizată cu sprijinul proiectului POSDRU PERFORM 159/1.5/S/138963.

Drd. Călin Popescu

p. 351). Teme și termeni folosiți aici se regăsesc și la alți apologeți de limbă greacă – ducând până la Sfântul Grigorie Teologul, în *Înfierările* sale contra lui Iulian. Autorul este important atât prin vechime (a trăit în secolul al II-lea, probabil între 133 și 190), cât și prin modul original de îmbinare a argumentărilor religioase cu cele filosofice – aparent, provenea din platonism. Chiar dacă termenii teologici nu erau încă suficient precizați la acea dată, iar el lasă uneori lasă loc unor interpretări triadologice subordinaționiste sau sabelianiste, Atenagora produce un veritabil catehism antic, al cărui principal obiectiv era demontarea acuzației de „ateism”, ce făcea atunci carieră. Încercarea de a câștiga bunăvoința împăraților – în sine, un act de curaj – nu putea avea însă sorți de izbândă, în conjunctura de atunci, curentul majoritar de opinie fiind potrivit. *Solia* poate fi consultată ca o expunere simplă, plăcută și onestă a credinței creștine, făcută de un filosof atenian convertit la un creștinism foarte apropiat, cel puțin cronologic, de Biserica primară.

Atenagora Atenianul, filosof creștin: Solie în favoarea creștinilor

Împăraților Marc Aureliu Antonin și Luciu Aureliu Comod, Armenii, Sarmații¹ și, mai întâi de toate, filosofii².

I

1. În Imperiul Vostru, mai marilor între Împărați, fiecare își are datinile și legile lui și nimeni nu e oprit de vreo lege sau de teama vreunei pedepse să-și iubească cele părintești, chiar de ar fi ele și de răs, ci locuitorul din Ilion³, de pildă, spune că Hector este zeu și se închină Elenei, pe care o știe drept Adrasteia; lacedemonianul îl venerază pe Agamemnon ca fiind Zeus și pe Filonoe, fiica lui Tindar, drept Enodia⁴; atenianul îi jertfește lui Erehteu⁵ ca lui Poseidon; atenienii le închină rituri și mistere⁶ chiar și lui Agraulos și Pandrosos – care au fost soco-

¹ Împărații romanii își adăugau aceste denumiri după victoriile militare. Marc Aureliu era numit deci Sarmatul, Medul, Germanul, Marele Part și Armeanul, iar cel pe care și l-a asociat la domnie între (161-169), Luciu Ver, era numit Armeanul, Marele Part și Medul.

² Poate părea doar o încercare de „captatio benevolentiae”, cum notează Pr. Bodogae, dar Marc Aureliu avea într-adevăr o cultură solidă (mai ales în domeniile filosofiei, literaturii și dreptului – Tillemond, *Histoire des Empereurs*, vol. II, Paris, 1691, p. 371-375), fiind și unul dintre autorii notabili ai Antichității, prin tratatul său stoic *Către sine*. Ceea ce nu l-a împiedicat totuși să fie unul dintre împărații sub care au avut loc persecuții importante contra creștinilor.

³ Troia, legendarul oraș al Iliadei, cu eroul Hector și regina Elena, cea răpită de prințul Paris.

⁴ Aici, unele ediții au intercalat și textul: *Tenedianul* (locuitorul din insula Tenedos din Marea Egee), *pe Tenes din Tenedos* – Tenes fiind fiul lui Kyknos, regele Tenedosului.

⁵ Erehteu, erou atenian, ucis de Zeus pentru că îl răpusesese în luptă pe fiul lui, Poseidon.

⁶ Ceremonii religioase secrete, cele mai celebre fiind misterele eleusine, închinat zeitelor Demetra și Persefona – în care era inițiat și Marc Aureliu.

tite nelegiuite pentru deschiderea cufărului⁷ – într-un cuvânt, oamenii din fiecare neam și popor săvârșesc jertfele și misterele pe care le voiesc –, iar egiptenii socotesc pisicile, crocodilii, șerpii, viperele și câinii drept zei.

2. Pe toți aceștia îi lăsați în voia lor, Voi și legile, socotind, pe de o parte, că ar fi nelegiuit și necuvios ca oamenii să nu aibă nicio credință într-un zeu, iar, pe de altă parte, că fiecare trebuie să-și aibă zeii pe care îi vrea, pentru ca teama de divinitate să-i țină departe de facerea de rele. Nouă însă – și să nu plecați urechea, cum fac mulți, la cele ce se aud – ne este urât numele. Dar nu numele sunt vrednice de ură, ci facerea de rău se judecă și se pedepsește. Minunându-se, așadar, de bunătatea, blândețea și firea Voastră pașnică și binevoitoare către toți, fiecare viețuiește în egalitate de drepturi cu ceilalți, cetățile se împărtășesc de aceeași cinstire, fiecare după vrednicie, și lumea întreagă se bucură, prin înțelepciunea Voastră, de o adâncă pace.

3. Cât despre noi însă, cei numiți creștini, nu numai că nu ne-ați purtat și nouă aceeași grijă, ci îngăduiți ca noi, care n-am greșit cu nimic, ba și mai mult decât toți – după cum va arăta urmarea cuvântului, suntem mai pioși și mai drepi față de dumnezeire și față de Împărăția Voastră – să fim vânați, luați și prizoniți, fiind războiți de mulțime pentru simplul nume. Îndrăznim să vă aducem la cunoștință plângerea noastră – iar din cuvântul de față veți cunoaște că fără dreptate și în afară de orice lege și de rațiune pătimim –, rugându-Vă să cercetați și cele despre noi, astfel încât să încetăm odată a mai fi junghiați din pricina clevetitorilor.

4. Căci paguba din partea prigonitorilor nu ne este în averi, nici în lipsirea de drepturi cetățenești sau în altă nedreptate privind ceva mai mare – căci pe acestea noi le disprețuim, chiar de par multora lucruri de seamă, noi fiind învățați ca nu doar să nu lovim înapoi pe cei care ne urgisesc și să nu ne judecăm cu cei ce se luptă cu noi și ne răpesc, ci și celor care aruncă ocară peste o parte a feței, să le întoarcem și cealaltă parte a capului, iar celor care ne iau haina, să le lăsăm și cămașa⁸ –, ci e cu privire la trupuri și la suflete (noi nemiîngrijindu-ne de averi), căci se răspândesc împotriva noastră mulțime de învinuiri, de care nici bănuială nu avem, și care sunt de-ale palavragiilor și ale celor ca ei.

II

1. Iar de cineva ne-ar putea dovedi de vreun rău mic sau mai mare, n-am încerca să mijlocim să fim iertați de pedepsire, ci cerem să fim supuși celei mai aspre și mai nemiloase răsplătiri; dacă însă doar numele e vina – desigur că până în ziua de azi, cele născocite de ei despre noi sunt doar bârfire goală și fără de

⁷ În cufărul pe care Atena li l-a dat interzicându-le să-l deschidă, se afla (conform legendei din Bibliotheca lui Apolodor) fiul Atenei, având un șarpe încolăcit în jurul lui.

⁸ Trimitere la Mt. 5, 40.

Drd. Călin Popescu

judecată a oamenilor, niciun creștin nefiind dovedit de vreun rău –, e de-acum lucrul Vostru, al celor mai măreți, binevoitori și învățați împărați, să luați de la noi defăimarea printr-o lege, pentru ca, după cum întreaga lume se împărtășește, fiecare în parte sau după cetăți, de binefacerile Voastre, așa și noi să vă fim recunoscători și să vă aducem laude pentru că ați făcut să înceteze clevetirea cea împotriva noastră.

2. Căci nu s-ar potrivi dreptății Voastre ca în timp ce alți acuzați de greșeli nu sunt pedepsiți înainte de a fi dovediți, atunci când e vorba de noi, numele să cântărească mai mult decât dovedirile după dreptate, și cei care judecă să nu mai cerceteze dacă acuzatul a greșit cu ceva, ci să se pornească împotriva numelui ca împotriva unei greșeli. Niciun nume nu se socotește rău sau bun în sine sau prin sine, ci doar prin faptele rele sau oneste pe care se întemeiază, el ne apare urât sau onest.

3. Acestea însă Vă sunt mai evidente Vouă, celor înrâuriți de filozofie și de toată învățătura. De aceea, și cei judecați în fața Voastră, chiar de sunt învinuiți de cele mai mari, sunt încrezători, știind că le veți cerceta viața și nu vă veți lua nici după numele care li se dau, atunci când ele sunt goale, nici după învinuirile aduse împotriva, dacă sunt mincinoase, deci își primesc sentința cu aceeași împăcare, fie că este de condamnare, fie că este de achitare.

4. Cerem, așadar, ca și noi să avem aceleași drepturi ca toți ceilalți, iar nu pentru că suntem numiți creștini să fim dușmăniți și pedepsiți – căci ce ne strică nouă numele? –, ci să fim judecați pentru pricina pentru care am fost aduși la judecată, și fie să fim achitați, dacă risipim acuzațiile, fie să fim osândiți, dacă suntem dovediți ca răi, dar nu pentru nume – că niciun creștin nu este rău, dacă nu cumva fățărniceste cuvântul –, ci pentru nedreptate.

5. Așa vedem că sunt judecați și filozofii: niciunul dintre ei, înainte de judecată, nu e socotit de judecător bun sau rău din pricina științei ori a meșteșugului lui, ci cel socotit nedrept se osândește, neimputându-i-se nicio învinuire filozofiei – căci acela e rău, care nu după lege filosofează⁹, iar știința e nevino-vată –, pe când cel care respinge acuzațiile e lăsat liber. Să fie deci întocmai și în privința noastră: să se cerceteze viața celor judecați, și numele să rămână cu totul fără vină.

6. Trebuie ca la începutul apărării cuvântului să Vă cer, preamăriților împărați, ca fără de părtinire să fim ascultați, neascultând și nepunând înainte bârfirea cea de obște și nesocotită, ci întorcând iubirea Voastră de știință și de adevăr și asupra învățăturii noastre. Căci astfel Voi nu Veți greși din neștiință, iar noi, de bârfa cea fără de judecată a celor mulți fiind izbăviți, vom înceta a mai fi războiți.

⁹ Sau „cultivă filosofia”, „duce viață de filosof”.

Solie în favoarea creștinilor a lui Atenagora Atenianul

III

1. Trei sunt învinuirile răspândite împotriva noastră: că am fi atei¹⁰, că am da ospete thyestice¹¹ și că am săvârși împreunări oedipiene¹². De sunt adevărate acestea, nu cruțați nicio familie, judecați relele și ucideți-ne, dezrădăcinându-ne cu tot cu femeii și copiii, dacă trăiește cineva dintre oameni în felul fiarelor. Dar nici chiar fiarele nu se ating de familia lor, și după legea firii, la o vreme anume, a procreării, se împreunează, nu în toată libertatea – ele recunosc și pe cei care le ajută. Deci, de e cineva mai sălbatic decât fiarele, ce pedeapsă pe potrivă ar trebui să i se dea pentru a se socoti că a fost osândit după vrednicie?

2. Dacă însă acestea sunt născociri și defăimări goale, împotriva virtuții stând, după o rațiune a firii, răutatea ca dușmană, și prin legea dumnezeiască cele contrare fiindu-și una alteia vrăjmașe, și că nu am greșit cu nimic, Voi Înșivă dați mărturie, prin porunca de a nu mărturisi¹³, Vă rămâne să faceți cercetarea vieții, a doctrinei, a zelului și ascultării către Voi, casele Voastre și Împărăție, în aceasta neîngăduindu-ne nimic mai mult decât acelora care ne prigonesc pe noi. Căci atunci vom fi biruitori asupra lor, ca unii care pentru adevăr, fără ezitare, chiar și sufletele ni le punem.

IV

1. Că nu suntem deci atei – pentru că voi da răspuns fiecărei învinuiri în parte –, să nu fie și de răs a le mai răspunde¹⁴ celor care o spun. Căci pe Diagora¹⁵, de pildă, atenienii pe drept cuvânt l-au arătat ateu, pe cel care nu numai că învățătura orfică a dezvăluit-o tuturor, misterele din Eleusis și ale Cabirilor¹⁶ le-a

¹⁰ În sensul de a avea o necuviință totală față de zei.

¹¹ Numele dat sacrificiilor ritualice în care se consuma carnea copiilor vine de la regele Thyeste, care în mitologia greacă, a fost determinat de fratele său, ca răzbunare, să-și mănânce carnea fiilor săi, fără să știe.

¹² Conform legendei grecești, Oedip, fiul regelui din Teba, s-a căsătorit, fără să știe, cu propria mamă, Iokasta.

¹³ Pasaj dificil, rezolvat după ce o ediție critică (Lindner) a înlocuit pe οφμονοειν cu οφμολογειν și s-a ajuns la un sens care se găsește și la alți apologeti – Iustin, *I Apol.* IV, 6; Min. Felix, *Octav.*, XXVIII, 3-4; Tertulian, *Apolog.* II, 10; VII, 2. Creștinilor li se cerea să nu-și mai mărturisească credința, în loc să li se ceară să-și renege crimele – autoritățile romane știau că li se aduc acuzații nefondate și nu le dădeau crezare.

¹⁴ În lectura lui B.P. Pratten, care urmează liniei ediției Eduard Schwartz (*Athenagorae Libellus pro Christianis, Oratio de Resurrectione, Texte und Untersuchungen*, Leipzig, 1891), în care lipsește particula negativă mhV, sensul este inversat: *ca să nu fie de răs a nu le răspunde celor care o spun.*

¹⁵ Personaj devenit emblematic pentru ateism, amintit, în contexte asemănătoare, de mulți alți autori.

¹⁶ Marii zei ai Samotraciei, puțin cunoscuți.

Drd. Călin Popescu

făcut cunoscute oricui și statuia de lemn a lui Heracle a tăiat-o în bucăți ca să-i fiarbă napii, ci fără înconjur a proclamat că nu este defel niciun zeu; noi însă, care deosebim între materie și Dumnezeu și arătăm că altceva e materia și Altul Dumnezeu, cu o mare nepotrivire – căci, pe de o parte, dumnezeirea e necreată¹⁷ și veșnică, contemplată fiind doar cu mintea și cu rațiunea, pe când materia e creată și stricăcioasă –, cum nu e irațional să ni se dea numele de atei?

2. Căci și dacă am cugeta asemenea lui Diagora, având atâtea cheazășii pentru evlavie către Dumnezeu, buna rânduială a lumii, armonia ei de-a pururi, măreția, coloritul, forma și așezarea ei, cu dreptate ar fi atunci și părerea că nu avem evlavie față de Dumnezeu, și pricina imputată pentru urmărire.

V

1. Poeții și filosofii nu au părut să fie atei pentru că și-au îndreptat știința asupra lui Dumnezeu¹⁸. Iată cum Euripide se îndoiește de cei care, după credințele de obște, cu neștiință sunt numiți zei:

Ar trebui, dacă totuși este Zeus în cer,

Să nu-i rânduiască nefericiri aceluiași¹⁹.

Pe când despre Cel inteligibil după știință, precum că este Dumnezeu, hotărăște:

Vezi tu pe Cel ce eterul²⁰ nesfârșit din înalt

Și pământul, le ține în brațele-I jilave?

Pe acesta socotește-L Zeus, pe acesta privește-L drept Dumnezeu²¹.

2. Căci la primii, el nu vedea, în substanțele cărora li se atribuie nume, și întemeierile pe care le-ar avea: „Așadar Zeus – de e un Zeus, căci nu-L știu decât

¹⁷ La Atenagora nu se face încă diferența între $\alpha\gamma\epsilon\alpha\nu\nu\eta\tau\omicron$, nenăscut, și $\alpha\gamma\epsilon\alpha\nu\eta\tau\omicron$, necreat, ca mai târziu în teologia trinitară, conform căreia Tatăl și Duhul sunt necreați și nenăscuți, pe când Fiul este necreat, dar născut.

¹⁸ Cf. Iustin 1 *Ap.* XX, 3, Tertullian, *Apol.*, XLVI, 3.

¹⁹ Pasaj ambiguu. Acest citat din Euripide este cunoscut, în această formă, doar prin Atenagora. S-a tradus fie ca „aceluiași om” (B. Pouderon), fie „omului virtuos” (B.P. Pratten), sau înțelegând prin *aceluiași*, adică „cerului” (G. Bardy). Dacă totuși e un pasaj din *Fenicienele*, redat aproximativ („Tu, care locuiești în adâncimea cerului strălucitoare, Zeus, salvează-ne, împacă-mi fiii! E datoria ta, dacă ești înțelept, să nu lași pururi în năpastă același muritor” – trad. de Alexandru Miran, *Teatru complet*, Chișinău, 2005), e vorba de *același om* – Iokasta, cea care se roagă. În orice variantă, rămâne valabilă observația lui Atenagora că Euripide, chiar dacă acesta afirmă, la final, în *Fenicienele*: „omul e dator să-ndure hotărârile divine”, are tendința de a arunca o undă de îndoială asupra religiei grecești – vezi și nota 22.

²⁰ Prin *eter*, anticii înțelegeau regiunea superioară a aerului, cerul senin sau cerul ca locaș al zeilor.

²¹ Pasaj deseori citat, care face parte din fragmentele disparate rămase de la Euripide (nr. 941). [și Clement – *Protr.* II, 25, 3; VII, 74, 1); Citat și de Cicero, *De nat. Deor.* II, 25, 65, Cf Lucien, *Jup. Trag.* 41.

Solie în favoarea creștinilor a lui Atenagora Atenianul

din auzite”²². Căci substanțele care nu-și au o întemeiere, ce sunt mai mult decât niște nume? – Pe Celălalt însă, Îl vedea din lucrări, pricepând cele nevăzute în cele arătate: aer, eter, pământ.

3. Deci Cel ale Căruia sunt făpturile și de duhul Căruia ele sunt ținute în hățuri, pe Acela Îl înțelegea a fi Dumnezeu, aceasta întărind-o și versurile lui Sofocle:

*Cu adevărat, unul este Dumnezeu,
Cel care a făurit cerul și întinsul pământ*²³;

cu referire la firea lui Dumnezeu, Care pe toate le umple cu frumusețea Lui²⁴, învățând deodată că trebuie să fie Dumnezeu, și că El trebuie să fie unul.

VI

1. Iar Filolaos, de asemenea, spunând: „Precum într-o închisoare, toate sunt înconjurate de Dumnezeu”, arată și că El e unul, și că este mai presus decât materia. La fel Lysis și Opsimos²⁵: unul Îl definește pe Dumnezeu ca număr negrăit, celălalt, ca diferența dintre cel mai mare dintre numere și cel imediat apropiat lui. Iar dacă cel mai mare număr este, după pitagoreici, zece, *tetractys*²⁶, care conține toate relațiile aritmetice și armonice, Dumnezeu este monada²⁷, adică unul, căci cu unul depășește cel mai mare număr pe cel mai de aproape al său cel mai mic²⁸.

2. Platon și Aristotel – și nu voi înșira ceea ce au zis ei despre Dumnezeu, ca într-o expunere cu de-amănuntul a doctrinelor filosofilor, căci știu că precum cu înțelepciunea, și tăria împărăției pe toți îi întreceti, tot astfel și în toată învățătura cea cu acribie pe toți îi covârșiți, în fiecare parte a învățăturii izbândind cum nici cei ce au doar acea parte nu pot; dar, de vreme ce cu neputință este a arăta, fără alăturarea de nume, că nu numai noi închidem pe Dumnezeu întru monadă, m-am îndreptat spre păreri²⁹. Spune, așadar, Platon: „A-L găsi pe făcătorul și tatăl

²² Fragment din debutul piesei pierdute *Melanipa filosoafă*. Afirmatie filosofică, interpretată de Atenagora ca intuiție a monoteismului.

²³ Fragment citat frecvent de Părinții din primele veacuri. Atât Pouderon, cât și Bardy consideră însă că ar fi vorba de un fals, nefiind confirmat din surse necreștine.

²⁴ Sau: *cu referire la firea pe care Dumnezeu o umple cu frumusețea Sa*. Pasaj dificil.

²⁵ Filosofi pitagoreici de la care nu a rămas nimic.

²⁶ *Tetractys* era suma primelor patru numere, 1+2+3+4, care dădeau 10, numărul perfect, și reprezenta de aceea *forța generatoare*.

²⁷ Sau: *unitatea*. Termenul desemna, în filosofia lui Leibniz, unitatea indivizibilă, care stă la baza lumii. În Antichitate însă, la pitagoreici, *monada* reprezenta esența lucrurilor, orice lucru fiind unu, dar și un principiu al numerelor, el apărând în orice alt număr.

²⁸ Edițiile Pouderon și Pratten nu mai traduc „cel mai mic” (gr. ελαχιστον), textul original fiind și alterat aici. Bardy menționează adăugirea într-o notă de subsol.

²⁹ Această formulare, care trimite la culegeri de păreri și lauda competențelor adresantului de mai sus, e văzută de Bardy ca o stratagemă a autorului, care nu ar fi cunoscut de fapt temeinic doc-

Drd. Călin Popescu

acestui univers e lucru anevoios și, odată găsit, e cu neputință a-l spune tututor³⁰, unul gândindu-L pe Dumnezeu cel necreat și veșnic. Dacă însă mai știa și pe alții, precum soarele, luna și stelele, îi știa ca pe niște creaturi: „Zei ai zeilor³¹, lucrări cărora eu vă sunt făuritor³² și tată, nesticăcioase, câtă vreme eu nu voiesc altfel” – desigur, tot ce a fost legat, putând fi, totuși, desfăcut³³. Dacă, ei, bine, nu este ateu Platon, care Îl cugeta ca unul pe făuritorul, Dumnezeu necreat, nu suntem atei nici noi, care pe Acela prin al Cărui Cuvânt a făurit și de al Cărui Duh se țin laolaltă toate, Îl știm și Îl întărim drept Dumnezeu.

3. Iar Aristotel și ucenicii lui, arătându-L unul, spun că Dumnezeu este o ființă alcătuită din părți³⁴, împreună din suflet și trup, trupul socotindu-l eterul, cu stelele rătăcitoare și sferile celor fixe mișcându-se în cerc, iar sufletul, rațiunea cea peste mișcarea trupului, ea însăși nemișcată, însă fiind cauza acelei mișcări³⁵.

4. Și filosofi Porticului³⁶, deși cu denumiri după schimbările materiei, despre care spun că e străbătută de duhul lui Dumnezeu, înmulțesc numele lui Dumnezeu, de fapt Îl socotesc pe Dumnezeu ca fiind unul. Căci dacă „Dumnezeu este focul meșter care își urmează calea pentru nașterea lumii, cuprinzând toate rațiunile seminale³⁷ după care toate devin, conform sorții, iar duhul lui e răspândit în întreaga lume³⁸, Dumnezeu este unul pentru ei, numit Zeus după fierberea materiei, Hera după aer, și având celelalte nume, după fiecare parte a materiei pe care o străbate.

VII

1. Deci, dacă cei mai mulți socotesc la fel când vine vorba despre principiile universului: că unul este Dumnezeu, fie și fără s-o recunoască, iar noi întărim că Cel ce rânduiește toate acestea este Dumnezeu, de ce acelora fără frică le e îngăduit să zică și să scrie cele ce voiesc despre Dumnezeu, iar asupra noastră

trinele filosofice, ci doar se folosea de expresii care circulau peste tot, cum sunt cele două din Platon, de mai jos, și dând citate care nu erau la prima mână.

³⁰ *Timaios* 28, c. Pasaj interpretat și ca dovadă a esoterismului lui Platon. Dar citat și de Iustin 2, Ap. X, Clement. *Protr.* VI, 68, 1; Tertulian, *Apol.* XLVI, 9; M. Felix. *Oct.* XIX, 14 etc.

³¹ Gr. θεοι θεων. Expresie obscură, tradusă și ca: „zeilor, în măsura în care sunteți zei” (B. Pouderon) și, ținând cont de contextul din *Timaios*: „zei, fii ai zeilor” (G. Bardy), „zei, vlăstare ale zeilor” (B.P. Pratten).

³² Gr. δημιουργοῦ – *demiurg*.

³³ *Timaios*, 41, a – citat prescurtat.

³⁴ Gr. ζῶον σὺνθετον – ζῶον având sensul de *ființă vie, vietate*

³⁵ Se pare, o opinie a lui Aristotel, cunoscută numai de la Atenagora.

³⁶ Stoicii.

³⁷ La stoici, principiile generatoare imanente, cf. Diogene Laertios, VII, 136.

³⁸ Opinii stoice.

Solie în favoarea creștinilor a lui Atenagora Atenianul

este pusă o lege³⁹ – când noi putem să și sprijinim ceea ce cugetăm și cu dreptate credem, că Dumnezeu e unul, prin adevărate semne și cuvinte?

2. Căci poeții și filosofi, ca și în altele, au purces prin închipuiri, mișcați fiecare de sufletul lui, după aplecarea lui față de suflarea lui Dumnezeu, căutând de le-ar fi cu puțință să găsească și să cugete adevărul, încât au putut să frământa cu mintea, dar nu și să găsească ceea ce este, nesocotind de cuviință să învețe cele despre Dumnezeu de la Dumnezeu, ci fiecare de la el însuși. Aceasta e pricina pentru care unul și altul au învățat fiecare altfel despre Dumnezeu, despre materie, forme și lume.

3. Noi însă pentru ceea ce cugetăm și credem avem mărturia profeților, care sub insuflarea duhului dumnezeiesc au vorbit despre Dumnezeu și despre cele ale Lui. Veți încuviința și Voi, care îi întreceți pe toți în cunoștință și în evlavie față de adevărata dumnezeire, că ar fi lipsit de minte să lăsăm a crede Duhului de la Dumnezeu, Care a mișcat gura profeților ca pe niște organe, și să căutăm spre părerile omenești.

VIII

1. Că unul este deci dintru început Dumnezeu, făcătorul a toate, socotiți astfel – ca să știți și rațiunea credinței noastre: Dacă dintru început ar fi fost doi sau mai mulți dumnezei, desigur că ar fi fost într-unul singur⁴⁰, sau fiecare din ei separat.

2. Fără îndoială, să fie în unul și același⁴¹ nu ar fi putut. Căci nu sunt, dacă sunt dumnezei, asemănători, ci, pentru că sunt necreați, sunt neasemănători; căci cele create sunt asemănătoare modelelor; însă cele necreate sunt neasemănătoare, nefiind făcute nici plecând de la ceva, nici potrivit cu ceva⁴².

3. Sau oare, precum mâna, ochiul și piciorul sunt părți alcătuitoare pentru un trup, întregindu-se în unul, tot astfel să fie și Dumnezeu unul? Într-adevăr, Socrate, pentru că e creat și stricacios, e compus și împărțibil în părți; dar Dumnezeu este necreat⁴³, nepătimitor și împărțit; nu este, prin urmare, o alcătuire din părți.

4. Dacă însă fiecare este în al său, dat fiind că făcătorul lumii e deasupra celor create și împrejurul celor pe care le-a făcut și le-a pus în ordine, unde ar fi celălalt – sau ceilalți? Căci dacă lumea e făcută sferică, închisă de cercurile cerului, iar Cel ce a făcut lumea e deasupra celor create, domnind asupra lor prin pronia

³⁹ Părerile istoricilor sunt împărțite pe acest subiect: un curent modern, prezentat de Bernard Pouderon în lucrarea sa, *Athénagore d'Athènes* (Paris, 1989, p. 43-46), susține că nu exista de fapt o lege propriu-zisă contra creștinilor, alții, precum Pierre Batiffol (*L'Église naissante et le catholicisme*, Paris, 1911, p. 21-34), au afirmat că exista una, încă de la Nero, dar care era aplicată neregulat.

⁴⁰ Se poate înțelege atât *ca ființă*, cât și *ca loc*.

⁴¹ În același loc.

⁴² Sau *nici după ceva*, *nici spre ceva*. Gr. οὐτε ἀποφ' τινος οὐτε προφ' τινος γενομένην.

⁴³ Vezi nota nr. 17.

Drd. Călin Popescu

Sa, care mai e locul unui alt Dumnezeu sau al celorlalți? Nu este în lume, căci ea este a Altuia, nici împrejurul lumii, căci peste ea este făcătorul lumii, Dumnezeu.

5. Dacă însă nu e nici în lume, nici împrejurul lumii – căci în jurul ei totul e ocupat de către Acesta –, unde este? Deasupra lumii și deasupra lui Dumnezeu, într-o altă lume și în jurul aceleia? Dar dacă este în alta și în jurul alteia, nu mai e în jurul nostru – nici nu are stăpânire asupra lumii și nici puterea lui nu e mare, căci este într-un loc mărginit.

6. Dacă însă nu e nici în altă lume – căci totul de Acesta e umplut –, nici în jurul alteia – căci totul de Acesta e ocupat –, atunci nu este deloc, nefiind vreun loc în care să fie. Sau ce face, de vreme ce a Altuia e lumea, el însă fiind deasupra făcătorului lumii, nici în lume, nici în jurul lumii?

7. E oare vreun alt loc unde să se găsească cel ce se face potrivit Celui adevărat? Dar deasupra lui se află Dumnezeu și cele ale lui Dumnezeu. Și care va fi locul lui, de vreme ce Acesta umple cele de deasupra lumii?

8. Sau proniază? Păi nici nu proniază, dacă nu a făcut. Dacă însă nici nu face, nici nu proniază, nici nu este un alt loc în care să fie, atunci unul este Acesta dintru început, singurul făcător al lumii, Dumnezeu.

IX

1. Dacă ne-am mulțumi deci cu cugetări de felul acesta, cineva ar putea socoti că omenească e învățătura noastră; dar de vreme ce glasurile profeților ne încredințează în raționamentele noastre – iar eu socot că și voi, cei mai iubitori de instruire și cei mai știutori, nu sunteți necunoscători nici despre cele ale lui Moise, Isaia, Ieremia și ceilalți profeți⁴⁴ –, care în extaz, în afara raționamentelor lor, mișcați de Duhul dumnezeiesc, au rostit cele inspirate, folosiți fiind de Duhul, precum un flautist ar sufla în flaut, ce spun deci aceștia?

2. „Domnul este Dumnezeul nostru; nu se socotește vreun altul alături de Dânsul”⁴⁵. Și iarăși: „Eu sunt Dumnezeu, Cel Dintâi și Cel de de pe urmă, și în afară de mine nu este Dumnezeu”⁴⁶. De asemenea: „Înainte Mea nu a fost alt Dumnezeu și după Mine nu va mai fi; Eu sunt Dumnezeu și în afara Mea⁴⁷ nu este”⁴⁸. Și despre măreție: „Cerul Îmi este tron, iar pământul așternut picioarelor Mele. Ce fel de casă Îmi veți zidi Mie sau care va fi locul odihnei Mele?”⁴⁹

⁴⁴ Afirmția lui Atenagora nu poate fi confirmată. Dimpotrivă, este foarte posibil ca Marc Aureliu să nu fi cunoscut totuși Vechiul Testament, care nu făcea parte din sistemul de instruire clasic.

⁴⁵ Baruh 3, 36 (ușor modificat – primul cuvânt). V. și Iș. 20, 2-3.

⁴⁶ Is. 44, 6 (f. puțin modificat).

⁴⁷ Nu e tot plhvn ca mai sus, ci parevx, care are sensul de în afară de, dar și în afara.

⁴⁸ Is. 43, 10-11.

⁴⁹ Is. 66,1, f. ușor modificat.

Solie în favoarea creștinilor a lui Atenagora Atenianul

3. Vă las însă ca, aplecându-vă asupra cărților însele, să cercetați mai cu de-amănuntul profețiile lor, așa încât, cu raționamentele potrivite, să îndepărtați defăimările împotriva noastră.

X

1. Că nu suntem deci atei – pe unul Cel necreat⁵⁰, veșnic, nevăzut, nepătimitor, neajuns⁵¹ și necuprins⁵², înțeles numai cu mintea și cu rațiunea, în lumină, frumusețe, duh și putere negrăită învăluit⁵³, de Care universul a fost creat prin Cuvântul Cel de la⁵⁴ El, și pus în ordine și stăpânit, noi avându-L Dumnezeu, s-a dovedit suficient de mine.

2. Căci deosebim și un Fiu al lui Dumnezeu. Și să nu-mi socotească cineva de râș ca Dumnezeu să aibă Fiu. Căci nu precum poezii făcători de mituri, care îi înfățișează pe zei nefiind cu nimic mai buni ca oamenii, am cugetat despre Dumnezeu Tatăl sau despre Fiul, ci Fiul lui Dumnezeu este cuvântul Tatălui în idee și în lucrare⁵⁵; căci de El și prin El toate s-au făcut, Tatăl și Fiul fiind una. Fiul e însă în Tatăl și Tatăl în Fiul într⁵⁶ unitatea și puterea duhului⁵⁷, Fiul lui Dumnezeu fiind mintea⁵⁸ și cuvântul Tatălui.

3. Iar dacă cu nemăsurata înțelepciune binevoiți să cercetați ce vrea să spună „copil”⁵⁹, voi zice pe scurt: este primul vlăstar⁶⁰ al Tatălui⁶¹, nu ca unul

⁵⁰ Vezi nota 17.

⁵¹ Și în sensul de neînțelesul, nepătrunsul.

⁵² Șir de epitete folosite și de platonicieni. Apologeții creștini arătau prin ele diferența față de zeii cetăților, creați. Iar Irineu le folosește pentru a arăta diferența dintre adevărul Dumnezeu și eonii gnostici.

⁵³ Cf. I Tim. 6, 16; I In 1, 7.

⁵⁴ Sau *cuvântul lui*. Textul nerevizuit critic nu îl avea pe parav (*de la, de alături de*), și era ilizibil.

⁵⁵ Expresia mai apare și la Ipolit (*Haer*, V, 7, 22), folosită în legătură cu zeitățile păgâne.

⁵⁶ Sau *prin* (gr. εἰν).

⁵⁷ Bardy atrage atenția aici că nu poate fi vorba de Duhul Sfânt, pnevmato” neavând articol. Atenagora vrea doar să arate că Fiul nu e un fiu material – cu diplomație, evită temele mai grele ale Întrupării și Crucii încă pe atunci „nebuie neamurilor” (I Cor. 1, 23), preferând să insiste pe rolul cosmologic al Fiului.

⁵⁸ Sau *cugetul, gândul*.

⁵⁹ Se folosea încă termenul *παῖς*, împrumutat, e drept, de la Isaia, unde arată o dependență de tată, nu subordinaționism. Dar toată explicația, inclusiv citatul din *Proverbe* despre înțelepciune, poate fi interpretată (mai ales dacă înțelegem *ταξίς* ca *rang* în loc de *rânduială*) cu un iz subordinaționist. Chiar dacă se precizează că Fiul e veșnic, pasajul are o scădere din punctul de vedere al preciziei triadologice.

⁶⁰ Gr. γεννημα.

⁶¹ Cf. Prov. 8, 22. Explicație folosită și de alți apologeți. Vezi Iustin, *I Apol.* XXXI, 1; XLVI, 2; LXIII, 15; *Dialog.*, LXII, 4, CXXIX, 4; Tațian, *Ad Graec.*, V; Teofil, *Ad. Aut.* II, 22; Clement, *Protr.* IX, 82, 7.

Drd. Călin Popescu

făcut⁶² – căci de la început Dumnezeu, minte veșnică fiind, avea El însuși întru Sine Cuvântul, fiind veșnic cuvântător⁶³ –, ci, având ca fundamente firea nedeslușită⁶⁴ și pământul bun la nimic⁶⁵ (amestecându-se cele mai grosiere cu cele mai ușoare), a pornit spre a le fi mai înainte idee și lucrare tuturor celor materiale.

4. Iar cu învățătura e de acord și duhul profetic: „Căci Domnul”, zice⁶⁶, „m-a zidit început al căilor sale, spre lucrările Sale”, că într-adevăr Duhul Sfânt, Care lucrează prin cei care proclamă profetic, spunem că e emanație⁶⁷ a lui Dumnezeu, care emană și se întoarce la El, ca raza soarelui.

5. Cine deci nu ar fi nedumerit ca pe cei care recunosc pe un Dumnezeu Tată, un Fiu-Dumnezeu și un Duh Sfânt, înfățișând și a lor putere în unime și despărțire în rânduială⁶⁸, să-i audă numiți atei? Și nici la acestea nu se oprește partea⁶⁹ noastră teologică; ci o mulțime de îngeri și slujitori mai afirmăm, pe care Făcătorul și Făuritorul⁷⁰ lumii, Dumnezeu, prin Cuvântul de la El, i-a împărțit și așezat a veghea asupra stihilor, cerurilor, lumii, celor din ea, și asupra bunei-stări a acestora.

XI

1. Și dacă arăt cu de-amănuntul învățătura noastră, nu vă mirați, căci ca să nu vă luați după comuna și iraționala zicală, ci să aveți la îndemână cunoștința adevărului, de aceea sunt riguros. Căci prin înseși dogmele pe care le respectăm, care nu sunt omenești, ci de Dumnezeu grăite și de Dumnezeu învățate, vă putem convinge să nu credeți despre noi că am fi atei.

2. Care sunt deci cuvintele noastre, în care am fost crescuți? „Zic vouă: Iubiți pe vrăjmașii voștri, binecuvântați pe cei ce vă blestemă, rugați-vă pentru prigonitorii voștri, ca să fiți fii ai Tatălui Celui din ceruri, Cel care răsare soarele Lui peste cei răi și peste cei buni, și plouă peste cei dreți și peste cei nedreți”⁷¹.

3. Lăsați-mă aici să scot la lumină cu libertatea vorbirii învățătura care acum se aude acoperită de mult tărăboi, ca unul care îmi fac apărarea în fața unor împărați filosofi. Căci cine, fie dintre cei care analizează silogisme, dintre cei care dezleagă echivocuri, lămuresc etimologii sau omonime și sinonime și

⁶² Sau: *devenit, adus în existență*.

⁶³ Sau: *rațional, logic*.

⁶⁴ Sau: *fără calitate, indistinctă*.

⁶⁵ Textul e corupt, iar sensul nu e ușor de identificat – există mai multe lecturi, toate însă în aceeași idee a separării Logosului de pluralitatea celor materiale.

⁶⁶ Pild. 8, 22.

⁶⁷ Termenul apare și în Înț. 7, 25 – *revărsare, Vg. emanatio*.

⁶⁸ Sau: *rang, punere în ordine*.

⁶⁹ Sau: *doctrina, învățătura*.

⁷⁰ *Demiurgul*.

⁷¹ Mt. 5, 44-45, ușor modificat.

Solie în favoarea creștinilor a lui Atenagora Atenianul

enunțuri⁷² și axiome⁷³, care e subiectul și care e atributul, care făgăduiesc discipolilor a aduce fericirea prin cuvintele acestea și de felul acesta, în așa fel și-au curățat sufletele, încât în loc de a-i urî pe vrăjmași, să-i iubească, și în loc de – ceea ce e cel mai slab – în chip rău a grăi de cei care au început defăimările, a-i binecuvânta, și a se ruga pentru cei care uneltesc împotriva vieții lor? Dimpotrivă, aceia rău stăruie întruna în misterele lor, pe care le iscodesc, pururea doritori a săvârși ceva rău și făcându-și lucrul lor din meșteșugul cuvintelor, iar nu din arătarea faptelor.

4. Pe când la noi ați găsi, dimpotrivă, oameni simpli, meșteșugari și băbuțe, care, deși câștigul învățaturii nu sunt în stare a-l înfățișa, lămuresc prin lucrare folosul principiilor; căci nu memorează cuvinte, ci arată fapte bune: neîntorcând lovitura când sunt bătuți, neducându-se la judecată cu cei care le răpesc, dând celor care le cer și iubind pe cei de aproape ca pe ei înșiși.

Abstract:

Athenagoras of Athens' Embassy for the Christians is a very important work of the 2nd century of the Christian era, and brings out a carefully written plea for justice to the Christians made by a philosopher, on philosophical grounds, to the Emperors Marcus Aurlius and his son Commodus, whom he flatters as conquerors, "but above all, philosophers". He first complains of the illogical and unjust discrimination against the Christians and of the calumnies they suffer, and then meets the charge of atheism. It should be noted that a major complaint directed at the Christians of his day was that by not believing in the Roman gods, Christians were showing themselves to be atheists. He establishes the principle of monotheism, citing pagan poets and philosophers in support of the very doctrines for which Christians are condemned, and argues for the superiority of the Christian belief in God to that of pagans. This first strongly-reasoned argument for the unity of God in Christian literature is supplemented by an able exposition of the Trinity.

⁷² Enunțuri privitoare la *calități*.

⁷³ Sau: *principii, premise*.